

15. Osipov B. I. Istorija russoj orfografii i punktuacii / B. I. Osipov. – Novosibirsk: Izd-vo NGU, 1992. – 253 s.

16. Osipov B. I. Sud'by russkogo pis'ma: Istorija russoj grafiki, orfografii i punktuacii: monografiya / B. I. Osipov; In-t russkogo yazyka RAN. – Omsk: IC «Omskij nauchnyj vestnik», 2010. – 320 s.

17. Panashenko V. V. Do pytannia metodyky i terminolohii paleohrafichnykh doslidzhen' ukrains'koho skoropysu XVII–XVIII st. // Istorychni dzherela ta ikh vykorystannia / V. V. Panashenko. – Kyiv, 1972. – Vyp.7. – S.8–92.

18. Panashenko V. V. Paleohrafiia ukrains'koho skoropysu druhoi polovyny XVII st. (Na materialakh Livoberezhnoi Ukrainy) / V. V. Panashenko. – Kyiv: Naukova dumka, 1974. – 112 s.

19. Tkach F. E. Paleohrafichno-pravopysni ta fonetyko-morfologichni osoblyvosti movy ukrains'kykh dilovykh dokumentiv XVII st.: metodychni vkazivky do praktychnykh zaniat' z istorii ukrains'koi movy / upor. F. E. Tkach. – Odesa, 1974. – 142 s.

Hnatenko L. A., Candidate of Philological Sciences, Senior Research Fellow of Codicology and Codicography Department Institute of Manuscript, V. Vernadsky National Library of Ukraine (Ukraine, Kyiv), gnatenko.manus@gmail.com

Actualization of palaeographic–orthographic direction of cyrillic manuscripts research

In the article a palaeographic–orthographic direction of Cyrillic manuscripts research appears as an interdisciplinary direction of palaeography, codicology and codicography. Stressed is the undevelopment of theoretical and methodical bases of this direction in the historiography of Cyrillic writing sources research. The methodology of a new interdisciplinary direction foundation is reviewed by the author as the science methodology and based on the system of scientific principles and methods of theoretical and experimental research scientific activity organization and realization, as well as on the general methodological principles of palaeographic and codicologic analysis. Basic methodological and methodical principles and new methods presented in the paper are common for the research of medieval East and South Slavic writing monuments, and will contribute to their attribution.

Keywords: palaeographic–orthographic direction, methodological and methodical principles, medieval East and South Slavic Cyrillic writing sources, attribution.

* * *

УДК 070:94(477–25)

Загорулько Р. О.,

кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник відділу довідкового апарату документів, Центральний державний архів–музей літератури і мистецтва України (Україна, Київ), mordre@ukr.net

ГАЗЕТНА ПЕРІОДИКА КИЄВА ЧАСІВ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ БОРТЬБИ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ ЗА УКРАЇНІЗАЦІЮ КИЇВСЬКОГО ІМПЕРАТОРСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ СВЯТОГО ВОЛОДИМИРА

З'ясовано джерельний потенціал київської газетної періодики часів Першої російської революції для вивчення боротьби українства за українізацію Київського Імператорського університету святого Володимира.

Ключові слова: газети, Київ, Перша російська революція, історичне джерело, українізація, Київський університет.

Перша російська революція стала часом розквіту газетної періодики Російської імперії. Значною мірою цьому посприяли Маніфест «Про вдосконалення державного порядку» (17 жовтня 1905 р.) і «Тимчасові правила про друк» (24 листопада 1905 р.). За короткий проміжок часу в державі були засновані сотні часописів самого різного політичного та ідеологічного спрямування.

Не оминула «газетна лихоманка» і Київ, який у той час був суспільно–політичним та культурним центром підросійських українських земель. З початком революції у місті починають виникати часописи опозиційного

характеру («Киевский вестник» / «Киевская жизнь» / «Киевская заря» / «Киевская речь» / «Киевская мысль»). З'являються видання політичних партій (більшовицькі «Голос солдата» і «Железнодорожник», кадетська «Свободная мысль», октябристський «Новый век», есерівське «За народ»). Постає заборонена раніше українськомовна преса («Громадська думка» / «Рада»). Паралельно з цим у Києві продовжують видаватися офіційні («Киевские губернские ведомости») та провадні («Киевлянин») газети.

Усі вони активно включаються у революційне життя, висвітлюють та обговорюють його перипетії на своїх сторінках. Крім цього, їх перманентно використовують як трибуну для пропагування відповідних їхньому спрямуванню ідей і суджень, ведення диспутів зі своїми ідеологічними та політичними противниками, а інколи – і зведення з ними особистих рахунків. Зазначене накладає на тогочасну київську періодичну пресу ні з чим незрівнянний відбиток, робить її важливим історичним джерелом.

Останніми роками інтерес наукової спільноти до газетної періодики Києва часів Першої російської революції помітно зріс. Дедалі частіше стали з'являтися дослідження, присвячені вивченню історії та джерельного потенціалу окремих газет [1]. Проте, вони все ще мають спорадичний, безсистемний характер. І якщо історія деяких видань, як–от «Рада» чи «Киевлянин», загалом написана, то висвітлення ними суспільно–політичного, соціально–економічного та культурного розвитку Російської імперії, вочевидь, вимагає подальшого прискіпливого вивчення.

Беручи до уваги вищезазначене, нашу студію ми вирішили присвятити з'ясуванню джерельного потенціалу газетної періодики Києва 1905–1907 рр. для вивчення боротьби української громадськості за українізацію Київського Імператорського університету святого Володимира. Для реалізації заявленої мети ми поставили перед собою наступні завдання:

– проаналізувати газети на предмет наявності на їхніх сторінках публікацій, які висвітлюють означене питання;

– класифікувати ці публікації за жанровою ознакою;

– встановити та пояснити можливі відмінності у трактуванні їхніми авторами окремих явищ та подій.

Станом на початок ХХ ст. на теренах Наддніпрянської України діяло 3 університети – Київський, Харківський та Новоросійський. Навчання в них, як і в інших вузах Російської імперії, здійснювалося виключно російською мовою. Українська історія, мова та література викладалися в контексті їх російських відповідників. Зрозуміло, що такий стан справ не міг задовольнити представників свідомих кіл української громадськості. Та заявити свій протест проти русифікаторської політики влади у галузі вищої освіти вони змогли лише з початком Першої російської революції.

Зокрема, студенти–українці Київського університету на своїх зборах, які відбулися 16 жовтня 1906 р., прийняли резолюцію з вимогою негайного заснування у виші 4 українознавчих кафедр: 3 на історико–філологічному факультеті (історії України, історії української літератури й української мови) та 1 на юридичному (історії українського права). Для тих, хто

не розумів українську мову, резолюція пропонувала паралельний виклад українознавчих дисциплін мовою російською. Крім цього, у ній наголошувалося, що вимога відкриття українознавчих кафедр мала проміжний характер. Кінцевою ж метою студентських домагань визначалася повна українізація освіти на підросійських українських землях. На зборах була також обрана комісія для підготовки вмотивованої заяви, яку в листопаді того ж року передали на розгляд керівництва університету [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8].

Тодішній ректор університету Микола Цитович на вимогу студентів відповів відмовою, апелюючи до того, що ідея відкриття українознавчих кафедр не зустріла співчуття серед професорів вишу, хоча засідання Ради професорів для розгляду даного питання навіть не проводилося [9].

Така позиція керівництва університету викликала хвилю обурення серед його студентів. Тож на загально-університетських студентських зборах, які відбулися 15 лютого 1907 р., була ухвалена резолюція, що ганьбила київську професуру та вимагала задоволення поставлених раніше вимог. У протилежному разі студентство погрожувало страйком. Як результат, ректор змушений був вжити рішучих заходів – за його розпорядженням університет було тимчасово закрито [10; 11; 12; 13; 14; 15].

Справа з відкриттям українознавчих кафедр у Київському університеті в короткі строки набула гучного розголосу. Значною мірою цьому посприяла тогочасна київська газетна періодика. Її аналіз свідчить, що вона не просто стежила за боротьбою за українізацію місцевої вищої освіти, а й брала у ній активну участь. Це видно з характеру опублікованих нею матеріалів. Поклавши в основі їх класифікації жанрову ознаку, отримуємо 3 групи публікацій.

Першу з них складають інформаційні публікації. Як правило, це короткі повідомлення (2–3 речення), вміщені у відділі місцевої хроніки, та дещо об'ємніші за них замітки, публіковані у рубриках «В університеті», «Вісті з університету», «З життя університету» тощо. Ними редакції газет повідомляли читача про перебіг боротьби за українізацію Київського університету.

Типовим прикладом таких публікацій є замітка «К учреждению украинских кафедр», надрукована у №56 газети «Киевская речь» за 1906 р. У ній, зокрема, зазначалося, що 16 жовтня в університеті відбулися численні збори студентів–українців, на яких розглядалося питання заснування в університеті кафедр української історії, мови та літератури. Студентом Д. було прочитано реферат про значення українознавчих кафедр для українства, відтак почалося його обговорення. Учасники дискусії, погодившись із необхідністю відкриття українознавчих кафедр, розійшлися в оцінках їх значення та визначенні мотивів їх домагань. Дехто висував мотиви загальнонаціональні, хтось – суто наукові. Та таких було небагато. Більшість же диспутантів наголошували класові мотиви відкриття українознавчих кафедр, зацікавлення у цьому українського трудового люду. Під час дискусії була також висловлена думка, що такі кафедри могли б стати осередком підготовки народних вчителів для українізованої згодом початкової школи. Було порушено і питання про заснування кафедр для вивчення

особливостей української господарської структури. Після закінчення дебатів учасники зборів прийняли резолюції про необхідність негайного заснування в університеті кафедр української мови, літератури, історії та права, обрали комісію для підготовки вмотивованої заяви, яка повинна була бути представлена на розгляд Ради професорів університету [3].

Яскраво вираженою особливістю інформаційних публікацій є покладений в основу їх підготовки принцип «максимум інформації – мінімум тексту». Варто відмітити також неоднакову їх кількість на сторінках газет різного ідеологічного спрямування. Наприклад, консервативний «Киевлянин», будучи противником ідеї українознавчих кафедр, практично не висвітлював перебіг боротьби за їх відкриття в Київському університеті. Натомість ліберальна «Киевская речь» (виходила з 23 серпня по 25 грудня 1906 р., побачило світ 124 номери), яка симпатизувала українському національному руху, робила це біль–менш регулярно.

Друга група публікацій репрезентована статтями. Від хронікальних повідомлень та заміток вони відрізняються аналітичною складовою і, як результат, значно більшим об'ємом. Їх автори не просто висвітлювали перипетії навколо українізації Київського університету, а й намагалися дати їм аргументовану оцінку. Зважаючи на те, що розглядувана у нашій студії газетна періодика представлена виданнями самого різного політичного та ідеологічного спрямування, такі оцінки бували часом цілком протилежними. Проілюструємо наші слова на прикладі.

Одним із найбільш дискусійних питань, яке порушувалося у розлогіх аналітичних статтях, вміщених на шпальтах тодішніх київських газет, була доцільність відкриття українознавчих кафедр у вищих навчальних закладах Наддніпрянщини, зокрема, у Київському університеті. З його приводу висловилися редакції чи не усіх основних місцевих періодичних видань.

Наприклад, у №30 газети «Рада» за 1906 р. було вміщено редакційну статтю «Українські кафедри в Києві» [6]. Подавши на початку коротку історію питання українознавчих кафедр, її автори взяли довести читачеві необхідність їх відкриття. Їхня аргументація при цьому базувалася на 2 факторах: національному та науковому. Зосібна, висловлювалася думка, що українознавчі кафедри допоможуть зменшити прірву між українською інтелігенцією та народом, від якого вона дуже відірвана, тому не може бути духовним поводитирем мас, належним чином керувати ним і вивести його з темряви. Наголошувалося також, що вони матимуть велику вагу і з чисто наукових міркувань, адже «українознавчі дисципліни страшно слабо розроблені»:

– «багату й пишну українську мову не тільки не оброблено, а навіть і не зібрано до купи, хоч би тією мірою як московську в словарах Даля й Академії Наук»;

– «величезні багатства літературної народної творчості, хоч почасти й позбирані, та лежать обложено, бо розробленні страшенно мало»;

– «історія українського письменства, така оригінальна й интересна, не тільки невідома серед ширшої публіки, але й з спеціалістів, істориків літератури знає її тільки дехто, та й то уривково»;

– «історія України, хоч і здавна зацікавлює дослідників, не вияснена досі й на половину»;

– «українське звичаєве право, економічні відносини на Україні і т.д. і т.д. – про все це тільки згадується, а зроблено досі так мало, що близько до нічого» [36].

На думку авторів, у разі заснування українознавчих кафедр справа вивчення всіх зазначених дисциплін, за умови їх заміщення працюючими та талановитими людьми, швидко зрушить із мертвої точки. «Таким робом, – підсумовували вони свої розмірковування, – і з цього боку націоналізація, хоч би й часткова, вищої школи має характер цілком демократичного вимагання, опертого на дійсні потреби мас. Що така українізація школи буде початком широкого й глибокого національного розвитку України, – про це нема чого й говорити» [36].

Чорносотенний «Киевлянин» зреагував на «замах українських сепаратистів на вищу школу» статтею одного з ідейних противників українського національного руху, вченого-славіста Тимофія Флоринського «Нужны ли «украинские кафедры?»» [36; 317]. Її перша частина присвячена висвітленню історії питання українознавчих кафедр. Пишучи про виникнення цього питання наприкінці 1905 р. та його порушення студентами-українцями навесні 1906 р., автор, зокрема, зазначає: «Галасу було піднято багато, та для об'єктивного спостерігача була цілком очевидною уся штучність демонстрацій, які влаштовувалися небагатьма агітаторами та анітрохи не виражали справжніх бажань ані маси молоді, ані більшості російських освічених людей малоросійського походження» [36].

У другій частині своєї статті Флоринський намагається розібратися, наскільки обгрунтованою є вимога заснування українознавчих кафедр та чи можливо її задовольнити. Насамперед він констатує, що означений дезидерат має 2 основні аспекти: 1) введення в університетах курсів наук, які своїм предметом мають вивчення України та українського народу, для чого визначається необхідним заснування принаймні 4 кафедр: історії України, української мови і літератури, української етнографії та українського права; 2) викладання на цих кафедрах українською мовою, що має стати першим кроком у перетворенні Київського, Харківського та Новоросійського університетів на цілком українські вузи з викладанням у них всіх наук українською мовою [317].

Аналізуючи положення, що знаходяться в основі вимоги заснування українознавчих кафедр – «кожен самобутній народ, який заявив себе як історична та культурна нація, має право на повне національно-культурне самовизначення, частиною якого є право розробляти науку власною мовою» та «український народ має всі ознаки самобутності, а отже, і всі права на національно-культурне самовизначення», – автор визнає перше з них теоретично вірним, хоч і зазначає, що «на практиці воно не завжди реалізується, навіть щодо великих народів» [317]. Що ж стосується другого положення, він наголошує, що воно «повинно бути визнане безпідставним, хибним за самою своєю суттю»: ««Самобутній український народ» є фікція, вигадана відомим гуртком політичних теоретиків, а не реальний факт, який ясно усвідомлюється народними масами та широкими колами освіченого суспільства. Всі спроби представників новітньої української науки обгрунтувати горезвісну «самостійність українського

народу» абсолютно безпідставні та <...> ні для кого не переконливі» [317].

«Отже, – продовжує розмірковувати Флоринський, – якщо положення про «самобутній український народ» вочевидь хибне, відпадає сама собою і необхідність заснування «українських кафедр». І далі: «Вивчення малоросійської народності, яка є частиною єдиного російського народу (що визнається за аксіому) повинно входити у загальну схему наук, які мають своїм предметом вивчення усього російського народу в цілому, як-от: російської мови та літератури, російської діалектології, російської археології й т. ін.» [317].

Для піднесення вивчення малоросійської народності на новий рівень він вважає цілком достатнім збільшення професорсько-викладацького складу відповідних кафедр: «Буде більше професорів та доцентів на наявних «російських» кафедрах – і вивчення малоросійської народності природно розшириться й досягне потрібної повноти. Для виділення ж малоросійських відділів із загальних наук про російський народ немає жодних підстав. Навпаки, успішне вивчення малоросійської народності, її минулого та сучасного можливе лише за умови не штучного відокремлення її від інших гілок російського народу, а постійного співставлення та з'єднання з ним» [317].

З усього вищезазначеного, на думку Флоринського, впливає «уся безглуздість та неприйнятність другої вимоги українців-сепаратистів – введення в університетах викладання українською мовою, попервах хоча б на деяких лише кафедрах»: «Така вимога рівнозначна запереченню за російською літературною мовою давно належного їй значення органа науки та освіченості для усіх племінних різновидів російського народу» [317].

Особливо обурює його те, що «українці-сепаратисти видають «українську мову» за самобутню слов'янську мову, цілком окрему від інших російських нарід, вважають великоросійську народну мову та засновану на ній загальноросійську книжну мову за мови чужі, малозрозумілі «українському народу» і наполягають на праві України мати свою особливу мову науки, літератури, вищої освіченості» [317]. «Книжна російська мова, – зазначає він, – оскільки вона зрозуміла простолюдину-великоросу, не становить жодних особливих складнощів і для простолюдина-малороса. Це добре знають усі неупереджені спостерігачі народного життя, особливо народно-шкільної справи у Малоросії <...>. Освічені ж малороси, які пройшли середню школу і, отже, добре знайомі з загальноросійською книжною мовою, звичайно, не можуть відчувати щонайменших складнощів у розумінні цієї мови під час слухання лекцій у вищих навчальних закладах. Для кого ж тоді і для чого вводили в університетах нову мову викладання?» [317].

Серед факторів, які свідчать про недоцільність допущення в університети української мови як мови викладання, автор називає також відсутність такої практики у країнах Західної Європи: «Вимога введення в університеті викладання одним із обласних нарід за існування загальної книжної та державної мови є явищем ніде нечуваним і небаченим у Європі» [317].

Не залишилася осторонь обговорення питання відкриття українознавчих кафедр і російськомовна

ліберальна періодична преса. Наприклад, газета «Отголоски жизни» вмістила на своїх сторінках статтю професора кафедри російської мови та словесності Київського університету Володимира Перетца «К вопросу об учреждении украинских кафедр в университете» [э18; э19]. На погляд її автора, справа відкриття українознавчих кафедр у Київському виші має 2 складові: політичну та академічну (наукову). Перша з них, як і питання про мову, якою буде здійснюватися викладання на цих кафедрах за умови їх заснування, повинна залишатися поза межами суджень та рішень Ради професорів університету. Її розгляд – справа Державної думи. Що ж до наукової складової, її має проаналізувати Рада професорів. Останній при цьому слід вирішити такі питання: 1) чи існують підстави для виділення українознавчих кафедр зі складу відповідних їм російських кафедр; 2) наскільки можливе та якою мірою залежить їх заснування від самого університету згідно з проектом нового університетського уставу; 3) як у разі виділення українознавчих кафедр (та ще й з українською мовою викладання) забезпечити їх гідними викладачами [э18].

Далі Перетц висловлює свої міркування з приводу відкриття тих із названих кафедр, до предмету вивчення яких має стосунок за характером своєї професійної діяльності. Ось, наприклад, як обгрунтовує він необхідність заснування кафедри історії української літератури: «Достатньо сказати, що література українська XIX ст., яка давно вже «не поміщається на одну полицю», вимагає до себе більшої уваги представників науки, більшої, ніж та, яку можуть приділити їй мимохідь спеціалісти, які займають кафедри російської літератури та слов'янознавства. <...> якщо навіть вважати, що українська література так мало вивчена, що майже зовсім не помітна поряд із літературою російською, то відповідь може бути одна: необхідно створити людей, готових і здатних розробляти науково-український історично-літературний матеріал. Висновок зі сказаного зрозумілий: заснування кафедри історії української літератури вельми бажане» [э18].

Торкається автор і досить важливого в контексті розглядуваної справи кадрового питання. Скептично оцінюючи тезу «завжди знайдуться знаючі люди, була б лише надана їм можливість викладання», автор висловлює побоювання щодо перспектив заповнення українознавчих кафедр авторитетними спеціалістами. Адже згідно з проектом нового університетського уставу посади професора чи приват-доцента могли обіймати лише доктори наук, яких у тогочасній Російській імперії, крім медичних, було досить мало – за спеціальністю «російська мова та словесність», наприклад, включно з членами РАН, – 13–15 чоловік, «слов'янська філологія» – усього 10. При цьому Перетц зазначає, що йому складно назвати 3–поміж них бодай одного авторитетного спеціаліста з української мови та літератури. Та все ж він не вважає це суттєвою перепорою на шляху заснування українознавчих кафедр, пропонує кілька можливих шляхів виходу з кадрової пастки. Одним із таких називає заміщення посад на них перекваліфікованими спеціалістами з інших кафедр [э19].

Третю і останню з виділених нами груп публікацій складають листи. Тут треба зазначити, що десь

наприкінці 1906 р. боротьба за відкриття українознавчих кафедр у Київському університеті перетворюється на загальнонаціональну справу. Значною мірою цьому посприяла газета «Рада». Розуміючи, що без сторонньої допомоги київські студенти не зможуть відстояти власні інтереси, її редакція звернулася до українського народу із закликом підтримати студентський почин, відкрито заявивши зі сторінок періодичної преси про своє бажання мати національну вищу освіту [э20]. Цей заклик не залишився без відповіді. Вже через кілька днів із усіх куточків Російської імперії в редакцію «Ради» стали надходити листи, автори яких висловлювали свою солідарність зі студентами. Траплялися також епістоли від українців, які проживали за кордоном: у Галичині, Буковині, Варшаві, Відні, Римі й т. ін. Листи ці, скріплені десятками та навіть сотнями підписів, щоденно друкувалися в газеті упродовж грудня 1906 – травня 1907 рр.

За підрахунками історика Валентини Кізченко, за цей час на сторінках «Ради» було опубліковано 227 таких листів, засвідчених 8919 підписами. 81 лист надійшов від учнів початкових, середніх та вищих шкіл (5,3 тис. підписів). Із них: 7 листів – від учнів початкових шкіл (352 підписи), 57 – від учнів середніх шкіл (3,3 тис. підписів) та 17 – від студентів (1,7 тис. підписів). 10 листів, скріплених 737 підписами, надійшли від робітників. Авторами 137 листів були члени «Просвіти», різних громадських організацій і товариств, гуртків і громад, представники міської інтелігенції, сільські учителі, селяни, священники, солдати та офіцери (2,7 тис. підписів) [э21, с. 150].

Для дослідників ці листи становлять інтерес, головним чином, як свідчення рівня підтримки українською громадськістю студентства у його боротьбі за українізацію місцевої вищої освіти. Крім цього, вони наочно демонструють відродження національної свідомості українського народу, його здатність до консолідації задля вирішення важливих питань. Чи не найпершим відзначив це один із провідників української соціал-демократії Симон Петлюра. Зокрема, аналізуючи на шпальтах київського часопису «Слово» здобутки українського національного руху в 1907 р., він зауважив: «Протягом минулого року різні групи українського громадянства заслали до українських газет численні листи, у яких заявляли, що вони хочуть, щоб на Україні заведено було по школах (вищих, середніх і нижчих) рідну мову, рідну науку <...>. Такі листи треба визначити, як об'єктивні докази того, що національна свідомість починає прокидатися серед широких мас українського народу і, значить, український національний рух не є тільки рухом одної інтелігенції, але й рухом народним <...>. Їх треба вітати, як перші ластівки народного руху серед українських мас, як перші проби маніфестації українським народом своїх національних потреб і, нарешті, як поруку того, що ці потреби знайдуть своє задоволення, бо той, хто про їх заявляє, не заспокоїться аж доти, доки не доб'ється своїх прав» [э22].

Отже, газетна періодика Києва часів Першої російської революції є важливим джерелом вивчення боротьби української громадськості за українізацію Київського Імператорського університету святого Володимира. Висвітлюючи її перебіг у інформаційних

публікаціях (замітках, хронікальних повідомленнях), редакції часописів не забували також висловлювати своє ставлення до окремих її аспектів за допомогою розлогих аналітичних статей. Зважаючи на те, що тодішня київська газетна періодика репрезентована виданнями самого різного політичного та ідеологічного спрямування, оцінки авторами публікацій як самої ідеї українознавчих кафедр, так і боротьби за їх заснування були неоднаковими, часом цілком протилежними. Існувала також відчутна різниця в зацікавленості редакцій газет питанням українізації вищої освіти Наддніпрянщини. Наприклад, чорносотенний «Киевлянин», будучи противником ідеї українознавчих кафедр, практично не висвітлював боротьбу за їх відкриття в Київському університеті. Натомість україномовна «Рада» радо вітала постановку цього питання українськими студентами, намагалася присвятити йому якнайбільше уваги. Як результат, їй вдалося консолідувати навколо нього свідомі кола української громадськості, перетворити його на загальнонаціональну справу.

Список використаних джерел

1. Волобуєва А. М. Політичні орієнтири київської преси у сприйнятті революційних подій 1905–1906 рр. / А. М. Волобуєва // Наукові записки інституту журналістики. – К., 2005. – Т.21. – С.62–67; Загорулько Р. Боротьба газети «Киевлянин» з українським національним відродженням (1905–1914 рр.) / Р. Загорулько // Часопис української історії. – К., 2013. – Вип.26. – С.23–28; Коляда І. Київські імперські чиновники й видавничі проекти С. Чикаленка / І. Коляда // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – Луцьк, 2016. – Вип.13 (338). – С.46–52; Крупський І. Українська щоденна газета Наддніпрянщини «Рада» (1906–1914 рр.): типологічна характеристика видання, проблематика газетно-публіцистичних виступів / І. Крупський // Вісник Львівського університету. Серія журналістики. – Львів, 2004. – Вип.25. – С.231–239; Опанашук П. В. Роль газети «Рада» в національному відродженні українського народу (1906–1914 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / П. В. Опанашук. – К., 2009. – 198 с.; Половинчак Ю. М. Газета «Киевлянин» і українство: досвід національної самоідентифікації: моногр. / Ю. М. Половинчак. – К.: НБУВ, 2008. – 216, [1] с. та ін.
2. К учреждению украинских кафедр // Киевская речь. – 1906. – №53.
3. К учреждению украинских кафедр // Киевская речь. – 1906. – №56.
4. К учреждению украинских кафедр // Киевская речь. – 1906. – №62.
5. К учреждению украинских кафедр // Киевская речь. – 1906. – №65.
6. Зібрання студентів–українців Київського університету // Рада. – 1906. – 19 жовт.
7. Українські кафедри в Києві // Рада. – 1906. – 19 жовт.
8. Заява студентів–українців, подана ректорові Київського університету // Рада. – 1906. – 28 листоп.
9. Громадянство і українські кафедри // Рада. – 1906. – 8 груд.
10. К учреждению украинских кафедр // Киевская мысль. – 1907. – №29.
11. Сходка украинцев // Киевская мысль. – 1907. – №29.
12. К сегодняшней общестуденческой сходке // Киевская мысль. – 1907. – №30.
13. К учреждению украинских кафедр // Киевская мысль. – 1907. – №30.
14. Н. К закрытию местного университета / Н. // Киевская мысль. – 1907. – №33.
15. Открытие университета // Киевская мысль. – 1907. – №37.
16. Т. Ф. [Флоринский Т.] Нужны ли «украинские кафедры»? I. / Т. Ф. [Т. Флоринский] // Киевлянин. – 1907. – №165.
17. Т. Ф. [Флоринский Т.] Нужны ли «украинские кафедры»? II. / Т. Ф. [Т. Флоринский] // Киевлянин. – 1907. – №170.
18. Перетц В. К вопросу об учреждении украинских кафедр в университете / В. Перетц // Отголоски жизни. – 1906. – №122.
19. Перетц В. К вопросу об учреждении украинских кафедр в университете (Окончание) / В. Перетц // Отголоски жизни. – 1906. – №123.
20. Черга за громадянством // Рада. – 1906. – 31 жовт.
21. Кізченко В. І. Боротьба за українізацію освіти / В. І. Кізченко // «Українське питання» в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.): колектив. наук. моногр.: в 3 ч. / [відп. ред. В. Г. Сарбей]. – К.: б. в., 1999. – Ч.2: Громадська консолідація українства. – С.138–193.
22. Петлюра С. З українського життя в минулому році / С. Петлюра // Слово. – 1908. – №2.

References

1. Volobueiva A. M. Politychni oriientyry kyivskoi presy u spryiniatti revoliutsiinykh podii 1905–1906 rr. / A. M. Volobueiva // Naukovi zapysky instytutu zhurnalistyky. – K., 2005. – T.21. – S.62–67; Zahorulko R. Borotba hazety «Kievlianyyn» z ukrainskym natsionalnym vidrodzhenniam (1905–1914 rr.) / R. Zahorulko // Chasopys ukrainskoi istorii. – K., 2013. – Vyp.26. – S.23–28; Koliada I. Kyivski imperski chynovnyky y vydavnychi proekty Ye. Chykalenka / I. Koliada // Naukovi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Istorychni nauky. – Lutsk, 2016. – Vyp.13 (338). – S.46–52; Krupskiy I. Ukrainka shchodenna hazeta Naddnyprianschyny «Rada» (1906–1914 rr.): typolohichna kharakterystyka vydannia, problematyka hazetno–publitsystychnykh vystupiv / I. Krupskiy // Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii zhurnalistyky. – Lviv, 2004. – Vyp.25. – S.231–239; Opanashchuk P. V. Rol hazety «Rada» v natsionalnomu vidrodzhenni ukrainskoho narodu (1906–1914 rr.): dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 / P. V. Opanashchuk. – K., 2009. – 198 s.; Polovynchak Yu. M. Hazeta «Kievlianyyn» i ukrainstvo: dosvid natsionalnoi samoidentyfikatsii: monohr. / Yu. M. Polovynchak. – K.: NBUV, 2008. – 216, [1] s. ta in.
2. K uchrezhdeniju ukrainskih kafedr // Kievskaja rech'. – 1906. – №53.
3. K uchrezhdeniju ukrainskih kafedr // Kievskaja rech'. – 1906. – №56.
4. K uchrezhdeniju ukrainskih kafedr // Kievskaja rech'. – 1906. – №62.
5. K uchrezhdeniju ukrainskih kafedr // Kievskaja rech'. – 1906. – №65.
6. Zibrannia studentiv–ukraintsiv Kyivskoho universytetu // Rada. – 1906. – 19 zhovt.
7. Ukrainski kafedry v Kyievi // Rada. – 1906. – 19 zhovt.
8. Zaiava studentiv–ukraintsiv, podana rektorovi Kyivskoho universytetu // Rada. – 1906. – 28 lystop.
9. Hromadianstvo i ukrainski kafedry // Rada. – 1906. – 8 hrud.
10. K uchrezhdeniju ukrainskih kafedr // Kievskaja mysl'. – 1907. – №29.
11. Shodka ukraincev // Kievskaja mysl'. – 1907. – №29.
12. K segodnjashnej obshhestudencheskoj shodke // Kievskaja mysl'. – 1907. – №30.
13. K uchrezhdeniju ukrainskih kafedr // Kievskaja mysl'. – 1907. – №30.
14. N. K zakrytiju mestnogo universiteta / N. // Kievskaja mysl'. – 1907. – №33.
15. Otkrytie universiteta // Kievskaja mysl'. – 1907. – №37.
16. T. F. [Florinskij T.] Nuzhny li «ukrainskie kafedry»? I. / T. F. [T. Florinskij] // Kievlijanin. – 1907. – №165.
17. T. F. [Florinskij T.] Nuzhny li «ukrainskie kafedry»? II. / T. F. [T. Florinskij] // Kievlijanin. – 1907. – №170.
18. Peretc V. K voprosu ob uchrezhdenii ukrainskih kafedr v universitete / V. Peretc // Otgoloski zhizni. – 1906. – №122.
19. Peretc V. K voprosu ob uchrezhdenii ukrainskih kafedr v universitete (Okonchanie) / V. Peretc // Otgoloski zhizni. – 1906. – №123.
20. Cherha za hromadianstvom // Rada. – 1906. – 31 zhovt.
21. Kizchenko V. I. Borotba za ukrainizatsiiu osvity / V. I. Kizchenko // «Ukrainskie pytannia» v Rosiiskii imperii (kinets XIX – pochatok XX st.): kolektiv. nauk. monohr.: v 3 ch. / [vidp. red. V. H. Sarbej]. – K.: b. v., 1999. – Ch.2: Hromadska konsolidatsiia ukrainstva. – S.138–193.
22. Petliura S. Z ukrainskoho zhyttia v mynulomu rotsi / S. Petliura // Slovo. – 1908. – №2.

Zahorulko R. O., Candidate of Historical Sciences,
Leading Researcher of the Department of Finding Aids,
the Central State Archive–Museum of Literature and Art of Ukraine
(Ukraine, Kyiv), mordre@ukr.net

**Kyiv Newspapers of the First Russian Revolution Times
as a Source of Studying the Ukrainians' Struggle for Ukrainisation
of the Kyiv Imperial University of Saint Volodymyr**

The author finds out the source potential of Kyiv newspapers of the First Russian revolution times for studying the Ukrainians' struggle for Ukrainisation of the Kyiv Imperial University of Saint Volodymyr.

Keywords: newspapers, Kyiv, the First Russian revolution, a historical source, Ukrainisation, the Kyiv University.

* * *

УДК 094.5(477):2–526.6

Засць О. В.,

кандидат історичних наук, науковий співробітник,
Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського
(Україна, Київ), lena_zaets@ipnet.ua

**ПРИВАТНІ КНИЖКОВІ КОЛЕКЦІЇ МИТРОПОЛИТІВ
ТА АРХІМАНДРИТІВ У СКЛАДІ БІБЛІОТЕКИ
КИЄВО–ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ**

Виявлено, що цілеспрямовано комплектуванням бібліотеки Духовний собор Києво–Печерської лаври не займався, однак бережно ставився до існуючих фондів і клопотався, щоб книжкові колекції архімандритів, митрополитів, ігуменів і простих ченців надійшли до книгозбірні. На основі власницьких знаків на книжках аналізується кількісний склад та особливості приватних бібліотек митрополитів, архімандритів починаючи з Петра Могили до 1919 р.

Ключові слова: книжкові колекції, книжкові зібрання, вище чорне духовенство, власницькі знаки.

У відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського зберігається бібліотека Києво–Печерської лаври, що була передана до Всенародної бібліотеки України у 1921 р. Вона формувалася протягом багатьох століть. Власне, історія цієї бібліотеки відображає розвиток культури читання і збирання книг чернецтвом в Україні. Наразі актуальним в історичних дослідженнях є твердження про те, що православна церква в Російській імперії – це знаряддя проведення великодержавної політики в Україні. Однак не можна заперечити, що, оселившись у Києві і прослуживши багато років у Києво–Печерській лаврі, вони ставали патріотами цієї землі і багато робили для розбудови освіти й культури нашого краю. У більшості з них це було останнє місце служіння, вони заповідали Лаврі власні колекції книг, подарунків тощо.

Традицію книжкового збирання митрополитів із подальшою передачею в громадські установи чи обителі започаткував Петро Могила. У процесі дослідження не було виявлено фактів дарування книг монастирю до Петра Могили. В описі майна Києво–Печерської лаври за 1593 р. згадується лише 51 книга та 8 Євангелій в цінних оправах [1, арк. 6, 10]. А от після Петра Могили лаврські ченці – випускники Києво–Могилянської академії – почали збирати книги церковнослов'янською, польською, грецькою мовами та латиною, які залишилися в монастирі.

Петро Могила став архімандритом Києво–Печерської лаври 21 березня 1627 р. у віці 30 років. До кінця життя Петро Могила зібрав одну з найбільших бібліотек на Україні в той час. У ній були твори Сенеки, Горація, Цезаря, Цицерона, Макіавеллі, трактати Авіцени,

польські хроніки, руські літописи, хронографи. До його бібліотеки ввійшли також книги, успадковані від митрополита Іова Борецького – протеже і духовного наставника Петра Могили. В тому числі через це між ним та Ісаєю Копинським (наступником Іова Борецького) сталася ворожнеча. Будучи архімандритом Лаври, Петро Могила відкрив перше духовне училище, повернув Софійський собор та Видубицький монастир під владу православних, видавав багато творів та перекладів у друкарні Києво–Печерської лаври. Хоча в 1633 р. Петро Могила став митрополитом, Києво–Печерська лавра залишалася опорою в його діяльності коштами і засобами. Перед своєю смертю у 1646 р. митрополит написав заповіт про передачу бібліотеки і нерухомого майна до Київської колегії. Бібліотека Петра Могили в 1770–х роках, за розвідками Л. Шаріпової, становила 2131 книгу [2, с. 66]. Більшість – з його власноручними написами зберігаються в колекції Київської духовної академії, однак є такі й у фонді Києво–Печерської лаври. У відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ у складі бібліотеки Києво–Печерської лаври зберігається 14 книг з написами Петра Могили та 1 книга з бібліотеки Києво–Печерської лаври – у відділі стародруків та рідкісних видань. Це «Євангеліє учительне, або Збори повчань на всі неділі та свята року» Київ, 1637, шифр Кир. 677. Решта книг – це 8 латинських стародруків та 6 грецьких («ΒΙΒΛΙΟΝ» або книги житій святих грецькою мовою у 6 книгах).

Виявлено книгу в бібліотеці Лаври наступника Петра Могили – Сильвестра Косова (1642–1657). Це твори Суріануса Тасинуса, Caecilius. Opera. [Edidit Erasmus Roterodamus]. Basileae [Basel]: ex offic. Frobeniana, apud Ioannem Frobenium, II 1520, шифр Pall. 1223.

А от книг з власноручними написами Діонісія Балабана (1658–1663), Йосифа Нелобовича–Тукальського (1663–1676), Гедеона Четвертинського (1685–1690) в бібліотеці Лаври немає, хоча, можливо, такі були, але могли бути втрачені пізніше під час пожежі.

Значним є внесок у книжкову спадщину Лаври архімандритів. Почав таку традицію ще Іосиф Тризна. Він у січні 1647 р. став архімандритом Києво–Печерського монастиря. Під час його настоятельства відбулося приєднання Києва і території Війська Запорізького до Московської держави. У бібліотеці є 2 латинські стародруки: 1. Sacrorum Bibliorum vulgatae editionis Concordantiae, ad recognitionem iussu Sixti V. Pont. Max. Antverpiae: Ex officina Plantiniana Balthasaris Moreti, 1642. XX, [462] р. 2° Напис: «Joseph Tryzna», шифр IV 2/11.

2. Hieremias Drexelius (1581–1638). Aeternitatis prodromus mortis nuntius quem sanis, aegrotis, moribundis. Coloniae, Agrippinae: sumpt. Cornel ab Egmond et Sociorum, 1645. [12], 335, [9], [6], 152, [1], [10], 178, [1] р. 16° Напис: «Iosiphus Tryzna Archimandrita Pieczar», шифр VIII 7/59.

У 1656–1689 рр. Інокентій Гізель був архімандритом Києво–Печерської лаври й управляючим лаврською друкарнею. Він брав участь у виданні «Києво–Печерського Патерика» 1661, а також був автором першого підручника з вітчизняної історії «Синописа». Існує рукопис цього твору з бібліотеки Лаври (Інститут рукопису НБУВ. Ф.306. №359). Його філософські погляди відображені у праці «Мир з Богом человеку, или покаянное святое примиряющее Божии человека...